

1. НАСТАВА ГРАМАТИКЕ И ПРАВОПИСА

Граматика је грана лингвистике која утврђује законе језика. Дели се обично на фонетику (наука о гласовима), морфологију (наука о врстама речи), творбу речи – наука о грађењу речи и синтаксу (наука о реченици). Правопис (ортографија) је систем правила која утврђују начин писања у једном језику.

Настава граматике и правописа још увек није теоријски и методички дољно истражена и уздигнута на виши ниво, као што је то учињено с обрадом уметничког текста. Управо због лоше наставе граматике ученици се још увек плаше овог наставног подручја. Настава граматике се изводи на традиционалан начин. Учитељ је предавач а ученици пасивни слушаоци.

Проучавање језика често постаје само себи циљ, удаљава се од своје праве функције и постаје формализам. Чак и у школским програмима настава граматике и правописа није још увек ни теоријски, ни практично понајбоље утемељена.

Настава граматике мора бити заснована на извору језичког изражавања – било да је реч о књижевном делу или о свакодневном говору. Свођење граматике на сувопарна правила и њено учење изоловано од језичке праксе – води у *граматизирање*. Када год ученике затрпавамо гомилом дефиниција, правила и термина – то је знак да настава граматике није добра.

Стара граматичка школа била је усмерена ка вербализму, доминацији правила и дефиниција, ка бубалачком стилу. Главно је било научити дефиниције и правила, а није тако битна била језичка пракса. Нова методичко-граматичка струјања залажу се за стваралачко учење граматике ослобођене бубалачког стила и педагошког дорматизма. Ипак, морамо схватити да не можемо стећи солидну језичку културу без добrog познавања граматике. Отуда потреба да наставу граматике ослободимо предавачко-бубалачког стила, механичког учења правила напамет, али да ипак обезбедимо висок ниво писмености.

Нова школа, у жељи да се ослободи класичног граматичког дорматизма, бубања правила и дефиниција, изолованости граматике од живе језичке праксе, наставу граматике педагошки демократизује. Али, такав облик учења граматике унео је доста немара, нажалост, можемо говорити и о запостављању учења граматике у настави. Сматра се да је довољно да ученик чита књиге па да буде писмен, што је само део истине. Нема добре писмености без доброг познавања граматике и правописа. Између повике „вратимо се граматици“, с једне, и ослобађања ученика од учења граматичких норми, с друге стране, настава граматике се нашла у незавидној ситуацији.

Основно правило је да настава граматике не сме бити изнад стварног језичког контекста, да усвајање граматичких норми не сме постати само себи циљ, већ да се учењем правила ставља у службу човећове опште културе, односно у службу његове праксе. У млађим разредима основне школе, углавном, настава граматике остаје на нивоу *ирејознавања језичких појава*, али не смемо зенемарити и усвајање правила и дефиниција. Усвајање граматичких законитости опет не значи подизање нивоа писмености: без истинске језичке праксе, без јединства методичких поступака и свих активности учења стављених у службу језичког изражавања нема праве наставе граматике и правописа.

Настава граматике се мора планирати и изводити као целина, а не као збир граматичких и правописних норми које треба механички усвојити – већ као норме стављене у функцију говорног комуницирања.

Методику наставе граматике (и језика) у најширем смислу треба прихватити као одређени научно утемељени систем, као што је и сам језик систем, тј. језички систем. Једино на тај начин ова методичка дисциплина може да функционише на теоријском и практичном нивоу. Реч систем подразумева да је методика методолошки изграђена, тј. да има своју методолошку концепцију: да је изградила однос према другим основним и граничним дисциплинама, да има своје методе и принципе, да је изградила своје методичке поступке и облике рада и, наравно, да је учврстила своје везе са лингвистиком као предметном науком. С обзиром на велику потребу језичког образовања ученика, методика наставе граматике или методика наставе језика, још више добија на значају.

Структура наставе граматике проистиче из структуре језика и из структуре лингвистике као науке о језику. Ту структуру методике наставе језика једино и можемо наћи у самом језику а не у неким изванјезичким дисциплинама, наукама и областима. Према томе, структуирање методике наставе језика проистиче из иманентне природе самог језика, из природе предметних садржаја. Дакле, предност се даје лингвометодичкој, а не педагошко-дидактичкој страни, јединству предметне науке и методике, а не готовој и парадигматској педагошко-дидактичкој рецептури.

Структуру методике наставе језика чине следеће дисциплине:

1. методика фонетике;
2. методика лексике и фразеологије;
3. методика грађења (творбе) речи;
4. методика морфологије;
5. методика синтаксе;
6. методика правописа (ортографије);
7. методика интерпункције;
8. методика наставе диференцијалне (разликовне) граматике;
9. билингвална методика;
10. методика говорне културе на часовима језика.

2. НОРМАТИВНА И ФУНКЦИОНАЛНА НАСТАВА ГРАМАТИКЕ

Прве проблеме наставе граматике или тзв. школске граматике сусрећемо на релацији – настава граматике – савремена лингвистичка и граматичка сазнања. Научна сазнања по правилу увек иду испред наставне теорије и праксе и у томе нема ништа необично. Необично је то када настава граматике много заостаје за савременим лингвистичко-граматичким токовима, када, с једне стране, постоји модерна и неспорно ваљано језичка теорија и наука, а с, друге стране, постоји архаична настава језика. Наставу граматике треба усклађивати са сазнањима модерне лингвистике, али некада је тај процес усклађивања веома спор, неизграпан и непримерен. Такође је непримерено мешати у настави различита језичка сазнања, разноврсне језичке теорије, лингвистичке интерпретације и, посебно, лингвистичку терминологију. Некада се под модерношћу и иновацијама подразумева само промена термина – промена форме, а не суштина. Методика наставе граматике мора бити опрезна пред тим мноштвом лингвистичких иновација, теорија језика може застранити, а методика не сме. Она мора постепено и с одређеним припремама да прихвати ново како би избегла брзоплетост и непоузданост. Промене у настави граматике морамо схватити као процес, непрестано мењање и усавршавање програмских садржаја и методичких поступака.

Ученици више него наставници постављају питање зашто се учи граматика матерњег језика, тим пре, што ми владамо својим језиком. Кроз наставу граматике ученици усвајају одређене језичке законитости. Они који сумњају у сврсисходност учења граматике у основној и средњој школи кажу да ми добро говоримо наш матерњи језик, па према томе не треба учити нека посебна правила. То би требало препустити људима који уче наш језик као страни језик. Они морају да овладају језичким законитостима како би правилно говорили, како би се правилно изражавали на нашем језику. Али, таква су размишљања погрешна. Учење граматике у школи има велики образовни, васпитни, интелектуални и психолошко-ментални значај. Граматика у процесу човековог интелектуалног и психичког одрастања има веома подстицајну улогу. Граматика схваћена изоловано од живота нема никаквог смисла. Бубалачко учење одређених правила, дефиниција и формулатија не води ничему. Сва језичка правила, цео језички систем као систем знакова, мора се схватити у функцији човекових говорних и уопште изражajних вредности, у функцији развоја његовог интелекта.

Свођење наставе граматике на строга правила и досадне језичке дефиниције значи њено упрошћавање. Претпостављам да нормативној граматици у школи скоро да нема места. Она представља збир језичких норми које ученик мора да усвоји. Свакако, ученик мора да схвати одређене језичке норме, али још више мора да научи како те норме функционишу у језичкој пракси, у самом животу. Отуда велика потреба за тзв. функционалном граматиком која истиче функционалност језичких елемената. Смисао наставе граматике је у томе да ученик препознаје и открива одређене језичке појаве, да их дефинише – да успоставља правило, а потом да види како то правило функционише у новим примерима. Учећи придеве, ученик ће да сазна одређене дефиниције, али ће бити много важније како ти придеви функционишу у одређеном контексту, каква је њихова стилогена функција и сл. Нормативно у настави граматике не смемо строго одвајати од функционалног – они морају да се преплићу, да постоје у непрекидној узајамности. Према томе, настава граматике не сме бити сврха самој себи – не сме бити формалистичка. Она развија код ученика језичку културу а тиме, шире узевши, такође развија човекову књижевну културу и схватање језика уопште.

Живимо у времену када се у средствима јавног информисања и комуницирања не посвећујеовољно пажње језику и језичким нормама. Експанзија телевизије посебно је допринела угрожавању језика. На телевизијским каналима све више је спикера, водитеља и репортера који слабо говоре, који још нису рашчистили с акцентима и елементарним нормама књижевног језика и лепог говорења. У тој девалвацији говорних и језичких вредности понажише губе ученици. С једне стране, они у школи уче како треба говорити књижевним језиком, како треба поштовати норме књижевног изражавања, а, с друге стране, подлежу деструктивном утицају лошег језика и лошег говора с разних телевизијских канала. У том смислу, не каже се случајно „оно што школа изгради, телевизија разграђује“. То је додатни мотив да се у школи настави граматике посвећује више пажње.

О томе какво је стање наставе граматике у основној и средњој школи има различитих мишљења, али је сигурно једно – настава граматике у основној школи има своје мањкавости, али се редовно и систематично одвија по одређеним програмима. Настава граматике у средњој школи веома је лоша, она је готово и елиминисана, мада су наставни планови и програми веома јасно одређени. Разлог томе је начин и опсег реализације наставних планова и програма. У основној школи ученици се упознају с елементарним градивом из граматике и правописа и квалитет савладаности тог градива доста је добар. У средњој школи, нажалост и у гимназијама – програмски најелитнијим школама, настава граматике је запуштена, часови одређени за наставу граматике преносе се у наставу књижевности. Наставници полазе од чињенице да су програми књижевности преопшири и да за њихово остваривање немајуовољно часова па зато часове „претварају“ у часове књижевности. Свакако, има и наставника који према граматици имају одбојан став, потцењује је, сматрају да она није толико потребна

за образовање ученика колико књижевност. Када такви наставници нађу на ученике који им кажу „Само немојте да нам предајете граматику“, онда је јасно зашто средњошколци остају без солидног лингвистичког образовања. Данас је више но икада лингвистичко образовање део опште човекове културе, део његовог општег образовања. Треба схватити да лингвистика данас није никаква архаична дисциплина, да она не значи повратак детињству и повратак школским данима – она је једнако актуелна за сваког ко жели да мисли добро, лепо и прецизно а исувише нужна за оног који ствара.

У последње време се у нас, званично и незванично, све више говори са сумњом и неверицом о настави граматике. Свакако, не можемо се похвалити да смо у тој области учинили много. Нема одговарајућих методичко-методолошких истраживања, нема довољно методичара специјализованих за ово наставно подручје. Одувек се у школи изучавају српски језик и одувек смо постављали императиве да настава тог језика мора бити боља, савременија, модернија, да адекватније прати савремене теорије учења.

Методика наставе књижевности, захваљујући већем интересовању методичара неупоредиво је више напредовала у односу на методику наставе граматике, конституисала се као права наука и стала готово равноправно с методологијом науке о књижевности. Методика наставе граматике бори се с многим потешкоћама које свакодневно ничу на теоријском и практичном нивоу, док се, с друге стране, лингвистичка наука динамично развија, постаје све богатија и разуђенија. Свакако, методика неће решити ни један лингвистички проблем, али ће знатно допринети да лингвистика, односно граматика, заузме у школи достојанственије место, да се ученици другачије односе према тој сувопарној и апстрактној науци. Настава граматике има своју историју, своју традицију и требало би да се као свака наука непрестано развија – да се мења њена садржина, схватања, терминологија, да изграђује своје методе и принципе, да се обогађује методичким поступцима и облицима рада, да покреће сва актуелна питања у процесу учења граматике. Граматика је у савременом животу вишеструко функционална и потребна: битна је карика у систему комуницирања, неопходна је са својим законитостима у усменом и писменом изражавању, предуслов је учењу страног језика, развија логичко мишљење и памћење, дисциплинује дух, подстиче развој одређених логичких операција. Савлађујући граматичке структуре ученик стиче способност генерализације и уопштавања, навикава се да поштује законитости језика и да их примењује у практичном животу. Ученици рано, још пре поласка у школу, овладају својим језиком (ниво иманентне граматике), наравно, учећи од околине. Школа је обавезна да развија, усавршава, продубљује и систематизује та претходна знања. На тај начин стихијно и произвољно учење језика – граматике губи смисао пред школским системом учења, а тај систем је немогуће поставити без методике.

3. ДИФЕРЕНЦИЈАЛНА (РАЗЛИКОВНА) ГРАМАТИКА

Диференцијална или разликовна граматика проучава језик неког подручја или територије који одступа од књижевног стандардног језика. Неки кажу да је то језик неправилног ученичког говора. То може бити дијалекатски говор, локални говор, провинцијски говор, жаргон итд.

Пратећи језичко изражавање својих ученика, чији језик одступа од књижевног стандардног језика, учитељ може све те језичке погрешке да скупља, а потом да их обради и граматички и методички, како би му таква разликовна граматика помогла у раду на унапређивању језика. То може бити диференцијални речник, диференцијалне стилске особености итд.

Диференцијална граматика посебно може бити драгоцена у билингвалним језичким срединама. Дете је емотивно везано за своју језичку средину, а још ако та средина одступа од језичке норме, онда треба много упорности да се језичке погрешке искорене. Психолози препоручују да се нагло не кидају везе детета са језичком средином из које је поникло.

У време грађанској етноцентризма и наглашене борбе за књижевни стандардни језик богати дијалекатски језици, што значи неправилни језици, нашли су се на удару језичких стручњака. Постоји велико интересовање књижевника и језикословаца да се очува дијалекатски језик, па се често у томе и пртерује. Ипак морамо разграничити шта је књижевни језик, а шта је неправилна дијалекатска варијанта тог језика. И на тим сазнањима засновати наставу граматике.

Теоретичари износе ваљане разлоге за постојање диференцијалних граматика. Оне су настале у неким нашим говорним подручјима, али нису масовно прихваћене. Диференцијалне граматике много доприносе превладавању језичких неправилности. Оне садрже одређена језичка сазнања, али и методичка упутства неопходна за исправљање граматичких недоследности.

4. ПРИНЦИПИ У НАСТАВИ ГРАМАТИКЕ И ПРАВОПИСА

Методички поступци и облици рада у настави граматике функционишу у складу с одређеним начелима и принципима. Наставне принципе не би требало схватити као крута начела или правила понашања којих се неопозиво морамо придржавати у настави. Слепо придржавање наставних принципа такође је нека врста методичког дорматизма. Принципе у настави граматике схватамо као одређена начела којих се у наставној пракси придржавамо како би наш рад био функционалнији, ефикаснији, економичнији и примеренији одређеним методичким околностима. Не треба их механички примењивати, на исти начин и у свакој методичкој ситуацији. „Зато је најбоља пракса која дидактичке принципе не уводи у наставу споља, већ их открива и уважава као стваралачке поступке и унутрашња својства књижевних дела и језичких појава, а самим тим и као менталне процесе у пријему уметничких творевина и практичних исказа.“¹

Постоје различите класификације принципа у настави граматике. Једни те принципе виде у заједништву с наставним принципима у настави књижевности, други истичу општедидактичке принципе, а трећи пак говоре о компетенцији лингвистичких наставних принципа. Ови трећи управо сматрају да је методика наставе граматике наука која има своје посебне, специфичне и себи својствене принципе. Неки методичари нису још диференцирали методе од принципа, принципе од путева сазнања у настави граматике, а путеве сазнања од методичких поступака и облика рада – то је неопходно извршити како би методика наставе граматике правилно била утемељена. Методично-лингвистички наставни принципи произишу из природе самог језика, најближи су природној структури језика, али, свакако, не могу увек бити чисто лингвистички, већ се додирују, или прожимају с граничним областима – дидактиком и психологијом. Руски методичар А. В. Текучев наводи следеће принципе у настави језика и граматике:²

1. принцип варијантности избора метода и поступака
2. принцип научности, систематичности и доследности
3. принцип повезаности теорије и праксе
4. принцип повезаности различитих језичких области
5. принцип свесне активности

¹ Милија Николић, *Методика наставе српског језика и књижевности*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996, стр. 8.

² Алексей В. Текучев, *Методика русского языка*, Просвещение, Москва, 1980, стр. 36.

6. принцип трајности (поузданости) знања ученика
7. принцип приступачности
8. принцип очигледности
9. принцип индивидуалног прилажења ученицима.

Настава граматике, као и свака друга област наставе, морала би бити разноврсна, мора да обилује разним приступима, методама, принципима итд. Та разноврсност учиниће је привлачном и занимљивом за ученике. У том смислу, неопходно је указати на следеће наставне принципе који посебно важе за граматику:

1. ПРИНЦИП НАУЧНОСТИ. – Настава граматике се темељи на научним сазнањима и на лингвистичком и на методичком нивоу. Учитељ мора да прати научни ниво граматике, а то значи да све језичке појаве које тумачи у настави мора научно утемељити, без имало импровизације и неодређености. Он мора да буде на извору научних информација, а тамо где није сигуран, проверава одређене норме у савременој литератури.

2. ПРИНЦИП ВАСПИТНОСТИ. – Настава граматике мора бити и васпитна, да развија љубав према језику, да развија свест према језичкој култури, да формира одређене навике и начине мишљења.

3. ПРИНЦИП ПРИМЕРНОСТИ. – По својој тежини настава граматике мора бити прилагођена сваком ученику, по могућности њиховим индивидуалним способностима. Без обзира на амбиције да ученицима пружи више, учитељ током планирања и током рада мора водити рачуна да одабира језичку грађу примерену узрасту ученика.

4. ПРИНЦИП ТЕКСТА. – Савремени методичари наставе граматике истичу да је текст исходиште овог облика рада. То значи да је полазиште сваког сазнања граматике у настави – текст. Почиње се од текста и вежба се у тексту – свака методичка радња одвија се у тексту. Тада текст може бити везан и невезан, говорни или писани. Обрада новог градива увек мора поћи од одређеног текста. Тада текст може бити књижевноуметнички, што је понајбоље, али може бити и информативни текст. Све језичке појаве се најпре препознају у тексту, а потом се одређеним логичким операцијама сазнања уопштавају.

5. ПРИНЦИП ОЧИГЛЕДНОСТИ. – Овај принцип помаже да наставу граматике ослободимо вербализма и апстракције, онога што је својствено овој наставној области. Учитељ мора да припрема што више очигледног материјала, али у том погледу мора се чувати сваког претеривања. То могу бити разне врсте илустративног материјала, апликације, сличице, цртежи, графикони, табеле итд. Очигледност помаже ученику да лакше разуме апстрактне граматичке категорије. Очигледношћу се апстрактни појмови, закони и правила лакше усвајају.

6. ПРИНЦИП ЗАНИМЉИВОСТИ. – Основно правило је да настава граматике мора бити занимљива и привлачна. Граматичко наставно градиво по природи је такво да брзо ствара монотонију и досаду ако се не учи на занимљив

чин. Занимљивост се постиже кроз игру, кроз занимљиве текстове, очигледност, разноврсност методичких поступака итд. Разноврсне језичке игре попут ребуса и укрштенih речи могу наставу граматике да учине занимљивом.

7. ПРИНЦИП СТВАРАЛАШТВА УЧЕНИКА. – Ученик се вештим разговорима доводи у позицију да сам открива и ствара. То значи да га оспособљавамо да самостално открива језичке законитости и да их примењује у пракси. Стјепко Тежак разликује три степена језичког стваралаштва:

- репродуктивни,
- продуктивни,
- стваралачки.

8. ПРИНЦИП ПОСТУПНОСТИ И СИСТЕМАТИЧНОСТИ. – Поступност и систематичност су веома важни у настави граматике. Ова настава се готово и не би могла замислити без ових принципа. Морамо поштовати поступност у процесу сазнавања језика. Вођен овим принципом ученик се доводи у ситуацију да самостално открива и утврђује одређене језичке појаве.

5. ПУТЕВИ САЗНАВАЊА У НАСТАВИ ГРАМАТИКЕ

Унапређивање наставе граматике подразумева превазилажење старих, овешталих облика рада и афирмацију нових, смелијих и авангардних поступака. Неопходно је проналазити нове облике учења граматике, ослобађати наставу граматике свих методичких једностраности и упрошћавања, повезивати граматичко образовање са животом – чинити граматику животворном, превазићи њихилистички однос према граматици у школи, организовати озбиљна методолошка истраживања и обогаћивати сазнајне путеве у настави граматике. Сазнајне путеве у настави граматике неопходно је увек проверавати – проверавати њихову методичку функционалност и примереност методичким околностима и ситуацијама. Указаћемо на три основна пута сазнавања у настави граматике: на анализу и синтезу, на упоређивање и аналогију и на индукцију и дедукцију.

АНАЛИЗА И СИНТЕЗА. То су важни путеви сазнавања у настави граматике и уопште у људском мишљењу. Аналитичке и синтетичке способности ученика непрестано развијамо, без обзира на то да ли је реч о теоријској или практичној страни учења. Поједине језичке појаве се, најпре, разлажу на саставне елементе – посебно када је реч о фонетској, лексичкој и синтаксичкој анализи, али се после таквог аналитичког поступка увек враћамо синтези, тј. успостављању целовитости језичког мишљења. Да би ученик савладао сложене синтаксичке конструкције, непрестано мора да се враћа анализи и синтези. Развијање аналитичког и синтетичког мишљења као психолошких и психолингвистичких категорија дугорочан је и поступак задатак наставника.

УПОРЕЂИВАЊЕ И АНАЛОГИЈА. Многе појаве се у животу, у науци – и у школи, сазнају путем упоређивања и аналогије. Ученици лакше уче, памте и сазнају, лакше откривају односе између језичких појмова и појава ако их упоређују и сазнају путем аналогије. Упоређивање и аналогија развијају логичко мишљење ученика, то је активни пут учења и подстицања индивидуалних способности ученика. Упоређивањем ученици асоцирају, мисле, повезују сличности и разлике, откривају сродности и различитости језичких појмова и појава. Аналогијом се једно језичко правило или језичка законитост упоређује с другом, откривају се заједничке карактеристике и додирне тачке. Аналогија је значајан пут сазнавања и у научним истраживањима и у методичкој теорији и пракси.

ИНДУКЦИЈА И ДЕДУКЦИЈА. Индукција и дедукција имају велику методично-сазнајну вредност. Ушински је високо ценио ова два сазнајна пута у настави граматике. Индукција се, углавном, користи у току обраде новог градива, а де-

дукција је функционалнија за часове утврђивања, обнављања и систематизације. Индукцију и дедукцију треба посматрати у њиховом двоструком прожимању – индуктивно-дедуктивном и дедуктивно-индуктивном. Индуктивни пут је пут сазнавања од појединачног ка општем, а то значи да ученик најпре препознаје језичке појаве, па их онда утврђује и уопштава у правило. Дедукцијом се то опште (правила и дефиниције, општи ставови и мишљења) аналитичким путем разлаže и следи се путем појединачном. Индукција и дедукција су дosta сложени психолингвистички процеси и ученике морамо систематски оспособљавати да их правилно употребљавају у настави граматике.

Настава граматике данас методички је утемељена или је на добром путу тог утемељења. Она се не конституише једном заувек, већ је њено конституисање непрестан процес. У томе и јесте пуноћа и богатство преображавања лингвистичко-методичке науке. Лингвисти су схватили да кроз методичку праксу проверавају ваљаност својих научнојезичких достигнућа, а савремени методичари корене своје науке понада траже и налазе у лингвистици као науци о језику. Криза наставе језика у нашим школама подупрта је, између остalog, и кризом методичког мишљења и кризом свежијих методичких концепција. Методика наставе граматике мора да успостави чврсту везу са наставом књижевности јер се у књижевном делу види како функционише језик у својој стилској функцији. Зато за лингвометодичке текстове треба узимати одломке најбољих књижевних остварења. Методика наставе граматике такође мора да успостави везу са културом усменог и писменог изражавања и да оспособљава ученике за сложене менталне процесе и мисаоне операције. Свакако, граматика се не може ослободити своје апстрактности, али се зато може ослободити формалистично-бубалачко-вербалистичког стила учења у настави.

6. ЗАДАЦИ НАСТАВЕ ГРАМАТИКЕ И ПРАВОПИСА

Основни задаци наставе граматике и правописа могу бити следећи:

- да ученик језик схвати као систем, као језички систем,
- ниједна језичка појава не сме бити узета изоловано, ван одређеног контекста, већ једноставно у сарадњи са одређеним системом и његовим структурима,
- развијање језичке свести и језичког мишљења,
- усвајање одређених граматичких и правописних норми,
- упознавање са савременим књижевним језиком,
- развијање говора и говорне културе,
- свесно овладавање богатством материјег језика,
- развијање логичког мишљења,
- образовни и васпитни задаци,
- научити ученике да правилно говоре и пишу,
- увиђање изражajних могућности и лепоте материјег језика,
- развијање способности апстрактног мишљења,
- усвајање стандардног књижевног језика и правописа,
- развијање љубави према материјем језику.

7. НИВОИ УЧЕЊА ГРАМАТИКЕ

У методичкој теорији и пракси различito се гледа на нивое усвајања градива из граматике. Методичари се, углавном, слажу да је граматика апстрактна дисциплина, да је језичко градиво доста неприступачно ученицима и да им у том погледу треба дати психолошку и сваку другу подршку. То значи да пут до одређених језичких сазнања мора ићи добро утврђеним и провереним путем, путем ослобођеним странпутица, неизвесности и непромишљених поступака. У том погледу, није једино битно да ученик схвати одређену језичку појаву, већ је веома битан и пут сазнавања те језичке појаве. Језичка појава може бити брзо схваћена и такође брзо заборављена, или, пак, привидно усвојена – а то значи неквалитетно усвојена. Због тога се треба определити за методичке поступке који обезбеђују квалитетно усвајање језичке појаве. Нивои учења граматике представљају, у ствари, одређене методичко-сазнајне операције које су евидентне као такве, без обзира на то да ли је реч о часу обраде или о часу утврђивања. Опредељујемо се за следеће нивое учења у настави граматике.

1. *Ниво уочавања* (ученик се вештим вођењем наставника доводи у ситуацију да сам уочава језичко-граматичку појаву);
2. *Ниво ирено-познавања* (ученик већ уочену језичку појаву препознаје у новом лингвометодичком контексту);
3. *Ниво дефинисања* (то је ниво језичког уопштавања, стварања правила и дефиниција);
4. *Ниво репродукције* (ученик је оспособљен да одређену језичку материју самостално репродукује – да вербално искаже правила, дефиниције и наведе примере онако како је то научио на часу);
5. *Ниво примене* (ученик је оспособљен да примени одређена језичка сазнања у пракси, било да је реч о писменом или о усменом изражавању);
6. *Стваралачки ниво* (ученик језичку грађу репродукује или примењује на стваралачки начин – на свој начин репродукује градиво аутентично, оригинално, додајући свему обележја властите стваралачке личности).

Добро је да наставник познаје ове методичко-сазнајне категорије или операције и да уме да процени ниво ученичких знања у односу на њих. На тај начин наставник ће веома поуздано моћи да одреди ниво знања ученика, да предузме одређене мере, да унапреди наставу граматике. Стваралачки ниво учења граматике је најсложенији и, пре свега, обележје је даровитих ученика.

8. ПОТЕШКОЋЕ У НАСТАВИ ГРАМАТИКЕ

Одређене потешкоће оптерећују изучавање граматике у школи, али те потешкоће могу се веома успешно превазићи коришћењем веома ефикасних и функционалних методичких поступака и облика рада. Потешкоће су произишли из традиционалног начина изучавања граматике у школи, али и због недостатка савременијих методичких поступака. Није још истражено у којој животној доби постоји највеће интересовање човека за граматику. Петар Губерина наводи да отприлике језичко детињство престаје у четрнаестој години живота, што, свакако, треба имати на уму у току израде програмских садржаја наставе граматике, али и у процесу остваривања тих програма у настави. У старој школи се сматрало да је граматика поуздано средство за постизање „менталне дисциплине“ правилног мишљења, лингвистичка отменост је цењена као симбол учености и друштвеног статуса. То време граматике је прошло. Граматика у савременој цивилизацији није нашла оно место које је некада имала и оно уважавање које је некада наметала својом духовношћу. Прагматичност савременог света донекле је умањила значај граматике како у животу, тако и у настави. Данас можемо говорити о следећим битним потешкоћама у настави граматике:

1. Поједини наставници недовољно увежбавају граматику.
2. Граматика је веома егзактна и апстрактна наука. У њој се оперише крајње апстрактним категоријама, и то посебно у основној школи ствара одређене потешкоће.
3. Граматика је непрагматична наука, непримењива је у практичном животу.
4. Граматички (језички) систем има подоста подсистема, подоста подела, класификација, деоба на врсте и подврсте. Осим тога, постоје разноврсна одступања од правила, што ствара одређене препреке и отежавајуће околности у учењу.
5. Догматизам постоји при описивању карактеристика граматичких појава.
6. Постоји схематизам и монотона парадигматичност у току изучавања језичко-граматичких појава.
7. Настава граматике своди се на досадне дефиниције и правила.
8. Граматичке појаве се анализирају изван квалитетних лингвометодичких текстова.
9. Примећује се формалистичко, бубалачко и вербалистичко учење граматике.

10. Граматика се своди на сувопарно теоретисање.
11. Граматика је изолована од језичке праксе.
12. Некритички прихватају готова сазнања.
13. Аналитички задаци и вежбања су неселективни и неквалитетни.
14. Постоји и идеја о бескорисности и схоластичној природи знања из граматике (граматика се учи више за школу, него за живот).
15. Постоји слаба корелација наставе граматике с наставом књижевности и наставом говорне културе.
16. У току анализе језичких појава не води се рачуна о интерјезичкој повезаности. Речи је потребно проучавати у „граматичком контексту“, а не изоловано од других језичких категорија и појава. То значи да се у настави граматике – као и у настави књижевности, мора водити рачуна о методичком поступку синтезе којом се повезују језичке чињенице у једну језичку целину. Користећи се граматичком синтезом, поново усостављамо лексичко-сintаксичку и значењску целину која је нарушена анализом поједињих речи.

Граматизовање

Граматизовање је најкарактеристичнија и најсложенија потешкоћа у настави граматике. У њој препознајемо основне узроке игнорисања граматике од стране ученика. Модерна настава граматике мора да се ослободи граматизовања у настави. Добро је са ученицима разговарати о овој негативној појави у процесу учења, давати им одређене инструкције како да уче граматику, како да лакше савладају одређену језичку грађу. Често на то заборављамо. Граматизовање значи:

- формалистичко, бубалачко и вербалистичко учење граматике;
- свођење граматике на сувопарно теоретисање;
- истицање непрагматичности граматике;
- изоловање граматике од језичке праксе;
- када граматика постане сама себи циљ;
- када се ученик непотребно оптерећује дефиницијама, правилима и терминима;
- некритичко прихватање готових сазнања.

9. МЕТОДИЧКИ ПОЛАЗНИ ТЕКСТ

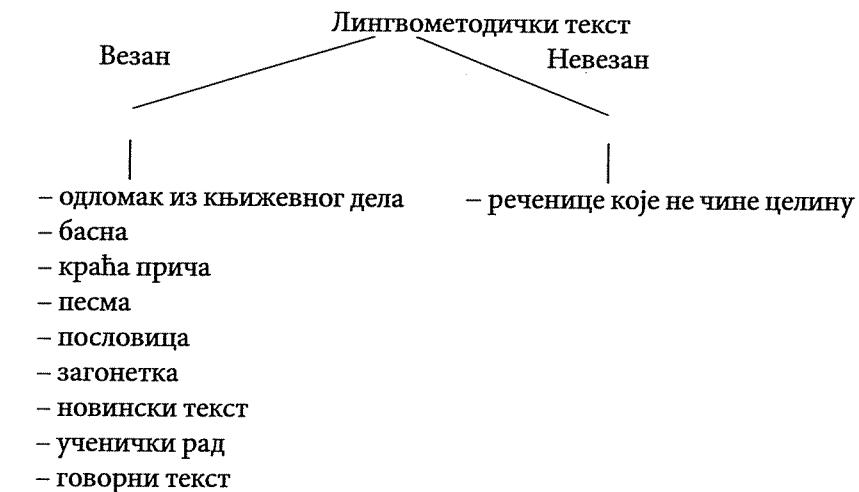
Ниједан час граматике, било да је реч о обради, утврђивању или проверавању, не сме проћи без тзв. *методичкој полазној тексту*. То је нека врста текстовне основе или текстовног полазишта који се обично ситуира на почетку часа када је реч о часу обраде новог градива. То је текст од којег се полази у процесу усвајања граматичких категорија. Методички полазни текст је вишеструко функционалан. Помаже да се о језику говори из непосредне језичке праксе, а не из одређених апстрактних полазишта. Граматика ће у школи бити мање апстрактна и сведена на минимум граматизирања ако се више користе методички полазни текстови.

Ти текстови жанровски могу бити веома различити. Углавном, то су књижевноуметнички текстови, везани (целовити) или невезани (дати у форми садржински невезаних реченица). Али, веома функционално могу послужити и друге врсте текстова: научно-популарни текст, новински чланак, пословно писмо, расправа, ученички писмени задатак, тонски материјал, и све оно што може бити подстицајно за усвајање одређених граматичких категорија.

Методички полазни текстови могу бити исписани на плакату, графофолији, наставном листићу, табли или на неки други начин. Пожељно је да текст буде целовит, а ако је истргнут из целине, потребно је да је и она целовита као одломак. Понекад, свакако, морамо употребити и тзв. *нейовезане и нейотийуне исказе, међусобно нейовезане реченице и речи*. Битно је да се уклапају у одређени граматички контекст, да релевантно доказују и илуструју језичке појаве и правила.

Методички полазни текстови морају бити кратки, примерени узрасту ученика и што је најважније – морају бити засићени језичком појавом коју обрађујемо.

Лингвометодички текст
(методички полазни текст)

Карактеристике лингвометодичког текста:

- засићен примерима језичке појаве,
- кратак,
- логичан,
- разумљив,
- примерен ученицима,
- садржајан,
- занимљив,
- економичан,
- прилагођен потребама наставе граматике.

10. МОДЕЛИ МЕТОДИЧКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ ЧАСА

Модели методичке организације часа могу и морају бити различити. Коришћење само једног модела наставу граматике и правописа чини монотоном. Основно је да у сваком моделу препознајемо одређене етапе рада, али и то да тај модел можемо стално преображавати. На основу конкретног језичког материјала, учитељ може и сам да ствара одређени модел, а не да механички примењује постојеће моделе.

Модел организације часа граматике и правописа могао би да изгледа овако:

1. Разговор о лингвометодичком тексту
2. Уочавање језичке појаве
3. Утврђивање садржаја и значења
4. Најава наставне јединице
5. Уопштавање – постављање правила
6. Провера правила у новим примерима
7. Језичка игра
8. Проверавање усвојеног градива
 - a) Контролни диктат
 - b) Изборни диктат
9. Самостални и стваралачки рад ученика
 - a) Наставни листови
10. Домаћи задатак

11. ПРОЖИМАЊЕ НАСТАВЕ ЈЕЗИКА, КЊИЖЕВНОСТИ И ГОВОРНЕ КУЛТУРЕ

Неопходно је поћи од претпоставке да језик добија своју праву функцију у одређеној врсти комуникације, било да је реч о књижевности или о говорној комуникацији. Зато и наставу граматике не можемо да посматрамо као нешто само за себе, изоловано од других наставних подручја, већ у њиховом непрестаном прожимању. Један од битних задатака наставе граматике је да, између остalog, успостави чврсту везу с наставом књижевности, односно са књижевним делом. Настава граматике помоћи ће нам да сазнамо како језик функционише у књижевном делу као уметничкој творевини. Граматичко теоретисање и граматички вербализам једино можемо превазићи ако будемо непрестано повезивали језик и књижевност, језик и белетристику. Задатак је наставника да што више користи књижевне текстове у настави граматике. Када је реч о обради наставног градива из граматике, пожељно је да је лингвометодички текст буде књижевни текст, да се покаже после одређеног језичког вежбања како тај језик функционише у књижевном делу. У току обраде књижевних дела неопходно је оспособљавати и усмеравати ученике да уочавају стилску функцију језика, да примете како језик функционише у књижевноуметничком тексту. Такође је неопходно повезивати наставу граматике с наставом говорне културе, с вежбама усменог и писменог изражавања, с лексичким и синтаксичким вежбањима, с наставом богаћења речника. Дакле, непрестано у настави граматике морамо да мислимо о јединству језичког и уметничког, о јединству језика и књижевне уметности. Тако ће ученици схватити да настава граматике није досадно теоретисање и бубалачко учење, већ да јој се може прићи с љубављу и симпатијама. Прожимање наставе граматике с књижевним текстовима и с наставом писмености, па и с језиком свакодневног комуницирања, значи одржавање природног јединства између ових сродних подручја, с једне, и подстицање ученика да открију животворност и применљивост граматике, с друге стране.

ЈЕЗИЧКО СТВАРАЛАШТВО

Стваралаштво у језику подразумева изградњу самог језика, како би рекли филозофи језика, то је изградња бића језика. Свакако, неопходно је разликовати знање самог језика као говорне делатности, знање, рецимо, матерњег језика којим

говоримо, којим се споразумевамо и знање о том језику. Лингвиста Ноам Чомски прави разлику између појмова, „језичка способност“, што подразумева „суштинску моћ произвођења и разумевања исказа на матерњем језику, тј. знање свога језика које поседује говорни представник“ и „говорна делатност“, што означава „стварну употребу језика“. За језичко стваралаштво битне су језичке способности, тј. богатство језичких средстава којима се користимо и начина њиховог испољавања или примене у процесу споразумевања, посебно у млађим разредима основне школе. Реч „стваралаштво“ овде схватамо условно, јер није реч о неком истинском стваралаштву попут стварања књижевног дела. Стваралаштво овде подразумева оспособљавање и усмеравање ученика да сами, самостално открију, комбинују, разврставају, проналазе, упоређују и примењују стечена знања на нов начин или у новим околностима. Многобројна стваралачка вежба доприносе развијању језичког стваралаштва ученика, подстичу их да самостално решавају одређене језичке проблеме, посебно да развијају властите језичке способности.

СТВАРАЛАЧКЕ ВЕЖБЕ

- састављање реченице од задатих речи;
- састављање речи од задатих слова;
- преметаљке;
- допуњавање реченице;
- проширивање реченице;
- рад на деформисаним реченицама;
- састављање реченице на основу две дате речи (подстицање);
- вежбе преобличавања реченице (споро и брзо преобличавање);
- сажимање текста;
- лов на грешке;
- римовање речи и реченица;
- прављење речника;
- тематски, глаголски, именички и придевски речник;
- речник синонима;
- разврставање речи и појмова;
- реченичке варијанте;
- одељењска антологија песама;
- час неговања језичког стваралаштва;

ЈЕЗИЧКЕ ВЕЖБЕ

Постоје различите класификације језичких вежби. Сваки аутор другачије сврстава појаве у одређене врсте и подврсте. Битна је њихова суштина: оне снажно доприносе богаћењу ученичког речника, оплемењују и обогаћују његов

језички израз. Учитељ организује вежбе према потреби ученика и у складу с програмским захтевима. Језичке вежбе могу да се користе самостално, независно једна од друге, али оне на крају вежбања морају бити укључене у шири текст – лексичке у синтаксичке, а синтаксичке у текст – како би се уочила њихова практична функционалност, њихов јединствен стилски израз.

1. ОРТОЕПСКЕ (ИЗГОВОРНЕ) ВЕЖБЕ. – То су вежбе правилног изговарања, па их неки називају из тог разлога изговорним. Од ученика се захтева јасан, правilan и чист изговор гласова, речи и реченица. Изговорне вежбе посебно долaze до пуног изражaja у првом и другом разреду. Оне могу бити тројаке:
 - артикулационе,
 - акценатске,
 - интонацијоне.
2. ФОНОЛОШКЕ ВЕЖБЕ. – То су вежбе изговарања поједињих гласова посебно у етапи учења гласова и слова.
3. МОРФОЛОШКЕ ВЕЖБЕ. – Обухватају начин изговарања поједињих облика речи самостално и у одређеном контексту.
4. ЛЕКСИЧКЕ ВЕЖБЕ. – Обухватају употребу деминутива, аугментатива, речи супротног значења, синониме, хономиме, ономатопеје, сложенице итд., а на тај начин се речник богати.
5. СИНТАКСИЧКЕ ВЕЖБЕ. – Ове вежбе се одређују с циљем да се изгради изражajни ниво реченице, њена стилска страна, значење и структура. Своде се на делимичну и потпуну анализу реченице.
6. СЕМАНТИЧКЕ ВЕЖБЕ. – Развијају ученикову свест о значењу речи, што доприноси обогаћивању укупног језичког фонда речи. Откривају се значења речи, улога акцента у промени значења одређених речи, значења реченице итд.
7. СТИЛСКЕ ВЕЖБЕ. – Овим вежбама се знатно доприноси изграђивању стила, стила реченице, стила усменог и писменог говора. Читање књига и стицање општег образовања најбољи су облици стилског вежбања.

ЛЕКСИЧКЕ ВЕЖБЕ

1. Ономатопеја
2. Деминутиви и аугментативи
3. Речи супротног значења (антоними)
4. Морфологизација
5. Синоними
6. Породица речи
7. Тематски речник

- а) именички тематски речник
 - б) придевски тематски речник
 - в) глаголски тематски речник
8. Речник осећања
9. Грађење речи
- а) Суфиксација
 - б) Префиксација

ПРИМЕРИ ПРАКТИЧНОГ РАДА

Опонашање звукова

Има много речи у нашем језику које су настале опонашањем (подражавањем) звукова. Први звукови које је човек опонашао били су из природе.

Шума шуми. **Киша ромори.**

Поток жубори. **Вода клокоће.**

Размислимо како су настале речи: *шум, ромор и клокоћ*. Речи којима означавамо дување ветра: *дува, ћарлија, хуји, лахори, фијуче, звијзи, јауче, за-вија, цвили* итд.

Опонашање звукова животиња

Жаба крекеће.

Пас режи (лаје, кевће).

Мачка мауче.

Коњ рже.

Јелен риче.

Свиња рокће.

Голуб гуче.

Гавран гракће.

Овца блеји.

Коза мекеће.

Лисица штекће.

Петао кукуриче.

Кокош какоће (кокодаче, квоца).

Пиле пијуче.

Птица цвркуће.

Цврчак цврчи.

Опонашање звукова ствари

Врата шкрипне. **Точкови клопарају.** **Ватра пуцкета.**

Кола тандрчу. **Машина бруји.** **Звоне звони.**

И овим речима се опонашају одређени звукови: **бум, куц, шљас, бућ, звиз, трас, труп, крц.**

Задаци за вежбање – опонашање звукова

Поред сваке написане речи напиши шта она значи. За сваки тачан одговор добићеш по један бод. На крају упореди своје одговоре с тачним решењима и сабери колико си добио бодова.

1. пљушити _____ 1. кукуриче (ко?) _____

2. лахори _____ 2. блеји _____

3. жубори _____ 3. режи _____

4. клокоће _____ 4. зуји _____

5. шуми _____ 5. рже _____

1. бруји _____ 1. шкрипне _____

2. клопарају _____ 2. штекће _____

3. тандрчу _____ 3. ћарлија _____

4. пуцкета _____ 4. њаче _____

5. звони _____ 5. гргољи _____

1. рокће (ко?) _____ 1. куц _____

2. цврчи _____ 2. шљас _____

3. мекеће _____ 3. крц _____

4. крекеће _____ 4. труп _____

5. гуче _____ 5. бућ _____

Укупно бодова _____

ОСОБИНЕ ЉУДИ

Физички изглед

Ако желимо некога да опишемо, морамо обратити пажњу на његов физички изглед. То значи да морамо утврдити да ли је тај кога описујемо: *висок, низак, мршав, дебeo, ћуначак, крујан, мален, здeйасiй, буцмасiй, вишак, вижљасiй, шанковијасiй, стасий, наочиј, шамнојућ, ирнијурасiй* итд.

Особине људи

Овим речима можемо означити особине руку: *радне, вредне, жуљевите, уморне, сiпaрачке, кошчaтие, снажне, чистиe, црне, беле, сiпурне, дрхшаве, сiрeйтne, надоране, храйаве, нежне, вештие, хишире* итд.

Особине очију

Овим речима можемо означити особине очију: *нежне, ведре, улакане, сузне, мутiне, шужсne, сeйтne, влажне, забринутiе, избезумљене, разроiачене, унезверене, љлашљиве, лутииe, веселе, раздрaтane, бисиrре, свeйтле, уморне, живе, сањиве, љлемениtiе* итд.

Умањено – увећано

Листић је мали лист.

Волина је велики во.

Облачак је мали облак.

Ручећина је велика незграпна рука.

Неке именице у нашем језику означавају умањена или увећана бића, предмете и појаве.

Ево још примера:

Мали комад је *комадић*, сасвим мали – *комадићак*.

Мали прв је *цивић*, сасвим мали – *цивићак*.

Мали прст је *ицтић*, сасвим мали – *ицтићак*.

Велики комад је *комадина*.

Велики јунак је *јуначина*.

Велика трава је *шравурина*.

Задаци за вежбање – речи умањеног и увећаног значења

Поред сваке написане речи напиши реч која значи њено умањено значење. Сваки тачан одговор добија један бод. На крају упореди своје одговоре с тачним решењима и сабери колико си добио бодова.

1. књига _____
2. срце _____
3. реч _____
4. брег _____
5. комад _____

1. цвет _____
2. река _____
3. брдо _____
4. јагње _____
5. вода _____

Поред сваке речи напиши реч која значи нешто увећано.

1. жаба _____
2. грана _____
3. нога _____
4. во _____
5. дрво _____

1. глава _____
2. камен _____
3. птица _____
4. брод _____
5. сунце _____

Упиши облике речи умањеног значења од следећих придева.

1. жут _____
2. црн _____
3. бео _____
4. црвен _____
5. роза _____

1. плав _____
2. зелен _____
3. модро _____
4. сиво _____
5. дебeo _____

Упиши облике речи умањеног значења од следећих речи.

1. певати _____
2. читати _____
3. радити _____
4. чекати _____
5. говорити _____

1. трчати _____
2. спавати _____
3. дремати _____
4. пити _____
5. падати _____

Укупан број бодова _____

Задаци за вежбање – речи супротног значења

Поред сваке написане речи напиши реч супротног значења. За сваки тачан одговор добићеш један бод. На крају сабери своје бодове.

1. добар _____
2. нежан _____
3. велик _____
4. тешко _____
5. гласно _____

1. бистар _____
2. храпаво _____
3. висок _____
4. мудар _____
5. оштро _____

1. напред _____
2. горе _____
3. бука _____

1. пре _____
2. доле _____
3. брз _____

4. кратко _____

5. широко _____

1. пунити _____

2. врлина _____

3. продавати _____

4. густ _____

5. тишина _____

1. очешљан _____

2. крупан _____

3. штета _____

4. хвалити _____

5. румен _____

Укупан број бодова _____

4. далеко _____

5. слатко _____

1. градити _____

2. крив _____

3. заспяти _____

4. брезина _____

5. бистро _____

1. касно _____

2. ведро _____

3. безбрижан _____

4. лако _____

5. строг _____

1. кретати се _____

2. кретати се _____

3. кретати се _____

4. кретати се _____

5. кретати се _____

1. викати _____

2. гледати _____

3. витак _____

4. млинар _____

5. хлеб _____

Укупан број бодова _____

Задатак за вежбање – Како настају речи?

За сваку целовито решену групу речи добићеш пет бодова. На крају сабери све правилно решене задатке и добићеш укупни број бодова.

-ити

за-

у-

РАД _____ РАДИТИ

УЧИТИ - учитељ ЗА ЛЕТЕТИ

ИГРАТИ игралиште ИБИ

Укупан број бодова _____

ТЕМАТСКЕ ГРУПЕ РЕЧИ

ПРИДЕВИ

БИСТРА, МОДРИКАСТА, ЗЕЛЕНКАСТА, ЖУТА, ПРОЗИРНА, СРЕБРНА, СЈАЈНА, УЗБУРКАНА, НЕМИРНА, ЗАПЕЊЕНА, МИРНА, НЕСТАШНА, ПРПОШНА, ВАЛОВИТА, КРИВУДАВА, ВИЈУГАВА, МУТНА, ЗАПРЉАНА, ЗАМУЋЕНА, РАЗЛИВЕНА

ИМЕНИЦЕ

ВОДА, БРЗИЦА, РЕКА, ИЗВОР, ВРЕЛО, ЛОКВА, ЈЕЗЕРО, ПОТОК, ЈЕЗЕРЦЕ, РЕЧИЦА, ПОНОРНИЦА

ПРИЛОЗИ

БРЗО, ХИТНО, НЕСТАШНО, МИРНО, ПОЛАКО, ТИХО, БЕШУМНО,
ШУМНО, БУЧНО, СИЛОВИТО, НЕОБУЗДАНО, СНАЖНО

ГЛАГОЛИ

ТЕЧЕ, ЖУБОРИ, КЛОКОЋЕ, ШУМИ, ХУЧИ, ПЛАВИ, НАВИРЕ, ПЛАЧЕ,
РОНИ, ГРГОЉИ, РОМОРИ, ЖУБОРКА

Задаци за вежбање – Како настају реченице?

Покушај да добро осмишљеном комбинацијом речи из различитих тематских група напишеш што лепшу реченицу.

1. Бистра вода брзо тече.
2. Модрикаста река несташно навире.

3. _____
4. _____
5. _____
6. _____
7. _____
8. _____

Састави реченицу на основу задате две речи.

гране – плод: _____

вода – сунце: _____

књига – пријатељ: _____

јутро – роса: _____

ветар – врба: _____

Допуни започете реченице.

Тек што сам _____

Лабудово крило _____

Кристалне пахуљице _____

Бескрајни небески простор _____

Спустила се суморна _____

ЈЕЗИЧКЕ ИГРЕ

У функцији учења помоћу игре могу се користити разни облици рада. То могу бити игре словима и речима, језичко-литерарне игре, ребуси, испуњалке и укрштене речи. Сви ти, и други облици, имају подстицајну улогу и појачан степен занимљивости, они доприносе радној атмосфери, стварају атмосферу пријатности и опуштености. Учење ученика кроз облике игре појачава њихову самосталност, радозналост духа, развија способности мишљења, уочавања, логичког закључивања и низ других менталних операција.

1. Преметальке

Колико се слова може добити преметањем слова у речи „град“? Ученици премећу слова и проналазе нове речи. Од дате речи можемо, на пример, добити речи: рад, дар, гард итд. Од речи „један“ преметањем слова можемо добити речи: дан, Дејан, даје, једна, над, је, да, ја, Неда, јад итд.

2. Читање палиндрома

Палиндроми су речи које читамо одостраг а притом добијају исто или неко друго значење. Исто значење: потоп, ратар, Ана, Анина итд. Речи које у току читања одостраг добијају ново значење: сир, пут, дар, од, сан, сок итд.

3. Читање реченице као палиндрома

Одостраг се могу читати само оне речи и реченице које имају неко значење, а ако немају значења, не треба их читати. Реченице које се могу читати одостраг: Ана воли Милована, Мaja са Недом оде на Сајам, Иду људи, Саво, и маче једе јечам и овас итд.

4. Састављање речи од задатих слова

На табли се напишу разна слова без икаквог реда, а ученици комбиновањем слова састављају реч која нешто значи. На пример, саставите речи од следећих слова: А, Г, Д, Р. Или, саставите што више речи комбиновањем слова од речи ЛОКОМОТИВА.

5. Састављање реченице од датих речи

Ученицима се дају речи, а они од њих састављају реченицу, прво на словарици, а потом ту реченицу записују. На пример, саставите реченицу од следећих речи: ЈЕДНУ, УЧЕНИК, ЛЕПУ, ЧИТА, КЊИГУ.

6. Уланчавање

а) Уланчавање слова – слово на слово

Одреди се неколико играча. Први играч изговори једно слово, а онда сваки следећи играч додаје по једно слово док се не добије реч која нешто значи. На пример, први играч каже К, други додаје О, трећи М, четврти А,

пети Д, шести И, седми Н и осми А. Значи, добили смо реч КОМАДИНА, али то је могла бити и реч КОМАДИЋ или КОМАДИЋАК. Из игре се искључују они ученици који додају слово, а на питање играча не знају која је то реч.

б) Уланчавање речи – реч по реч, реченица

Уместо слова уланчавају се речи и ствара се реченица која нешто значи. Та реченица некада може бити веома дуга. Из игре се искључују ученици који не могу да се сете одговарајуће речи да би се створила реченица.

Друга варијанта ове игре огледа се у томе што се ученици договоре да проналазе речи по азбучном реду. Прво један ученик пронађе једну реч која почиње на А, други тражи реч на Б, трећи на В итд. Из игре испада онај ученик који не може да пронађе одговарајућу реч на одређено слово. Побеђује онај ученик који до краја остане у игри.

Трећа варијанта ове игре односи се на уланчавање речи истог корена (пароними). Иста реч се не сме понављати. На пример, пронађите све речи које почињу на РАД. Ученици проналазе: радник, радница, радионица, радилиште итд.

Четврта варијанта уланчавања је трагање за речима које се завршавају на одређену групу слова. На пример, пронађи речи које се завршавају на ЛАВ.

ЛАВ

бандог – лав, п – лав, сп – лав, голог – лав

7. Ребуси

Ребус је веома функционална језичка игра која, пре свега, подстиче код ученика способност за логичко размишљање и комбинаторику. Ова игра подстиче ученика да мисли како да реши одређену загонетку, како да је одгонетне. То је нека врста мозгалице која тражи од ученика упорност, стрпљење и развијен смисао за одгонетање. Ребус је забавно-поучна игра, изванредна за развијање интелектуалне радозналости, креативности не губећи никада играчки карактер.

Да бисмо открили логички поступак решавања ребуса, морамо знати логички поступак његовог прављења. Ученике можемо упознati с основним принципима прављења ребуса а онда с поступком његовог решавања. Постоје разни типови ребуса, а сваки од њих има своју логику прављења и решавања. Решавање ребуса за ученике мора бити радост и задовољство. Када ученик реши ребус, поготову ако је тежи, он се осећа као победник и не крије своје усхићење. Решавање ребуса је самостални чин, што значи да ова језичка игра подстиче развој самосталности код ученика.

Постоје три основне врсте ребуса:

1. словни ребуси,

2. сличковни ребуси,
3. словно-сликовни ребуси.

Постоје следећи словни ребуси:

1. ребус словне комбинације,
2. ребус „слово у слово“,
3. ребус-разломак,
4. ребус „слово о слово“;
5. сложени словни ребуси.

Ученицима млађих разреда понајвише одговарају словни ребуси, мада они доста добро решавају и словно-сликовне ребусе.

8. Укрштене речи

9. Испуњалке

10. Допуњалке

11. Брзалице

Брзалице су веома погодне за вежбе артикулације, јер сваки глас и свака реч мора бити веома прецизно и тачно изговорена. Брзалице могу бити веома функционалне за флексибилно читање. На пример, *Зашићо ви, који стие ти, мени који сам ви кажеће ти, када ја који сам ви, вама који стие ти, кажем ви?*

12. Замисли и одговори духовито

Ова игра може бити усмена и писмена. Постави се задатак а ученицима се каже да замисле то о чему се говори у задатку и да одговоре духовито. На пример, *Шта би било када би оловке йројовориле?, Шта би било када би клује йроходале?* итд.

13. Измишљање нових речи

Ученицима кажемо једну реч, а они измишљају духовито ново име за тај појам, али име које је логички везано за неку особину тог појма. На пример:

кликер – Скочко Котрљановић

срце – Заљубљенко Волетић

смех – Смешко Нацерекоцић

поток – Потрчко Шапутовић

гума за жвакање – Разлизанка Испреживачић

14. Лавиринти

15. Риме

Ученицима се да једна реч, а они кроз игру траже све речи које се гласовно подударају с њом. На пример:

глава – плава, глава – слава, глава – права, глава – трава

16. Игре асоцијација
17. Ономатопејске игре (игре опонашања звукова)
18. Игре деминутивима
19. Игре аугментативима
20. Игре синонимима
21. Језиколоми (*Чича срче чај из чаше*)
22. Игре значењима (семантичке игре) – стварање речи помоћу префикса и суфиксa
23. Игре речима супротног значења (антоними)
24. Поремећен ред речи у реченици (реченице које су доживеле земљотрес)
25. Загонетке
26. Питалице

ИСТРАЖИВАЊЕ ЈЕЗИКА У НАСТАВИ

С методичког гледишта веома је важно усмеравати пажњу ученика на језичку страну књижевног текста. Истраживачки задаци за читање и анализу дела обухватају и питања везана за језик. Истраживачка питања могу бити усмерена на откривање језичких поступака, на откривање речи и израза у току сликања одређене ситуације, на лепоту језичког израза, на лексичку и семантичку страну језика и сл. Истраживачким задацима ученици се усмеравају да прате језички слој књижевног дела. На тај начин они стваралачки и активно саучествују у језику којим се писац изражава и тиме обогаћују свој језик.

Мотивисање ученика за језик

Мотивисање је битан фактор у процесу увођења ученика у језик и језичку уметност. Ученици се стално подстичу да обраћају пажњу на језик, односно на средства језичког изражавања. Јачање мотивације за језик постиже се на различите начине: јачањем мотивације за читање књига, вербалном мотивацијом, давањем подстицајних задатака, развијањем потребе за савлађивање сложених и тешких задатака, давањем задатака и откривањем путева сазнања који пружају задовољство, применљивошћу одређених сазнања у свакодневном животу, развијањем самосвести о лепоти и богатству властитог језика и сл.

Писање према узору

Узорне текстове одабира наставник а то су, обично, најизражajнија места врхунских књижевних остварења. Узорна места жанровски могу бити различи-

та: живописни описи, поетско-медитативни одломци из прозних дела, лирски надахнуте странице романа, поетска проза, изражajне лирске песме, описи ликова и сл. Узорни текст се изражajно чита или ишчитава, а потом се врши његова анализа опширно и прецизно. У току анализе указује се на велике могућности језичког изражавања, на различите употребе језика. Тек после таквих методичких операција ученици пишу свој текст, свој састав, по узору на одређени књижевни предлогак.

Различићи речнички нивои

Што се тиче лексичког богатства и функционалности, неопходно је разликовати речник читања од речника писања и речника говора. Речник читања представља језичко богатство које нуди писац у току читања књижевног дела. То је изузетно богат речник, разноврстан и стилски функционалан. Ученик као читалац није свестан великог лексичког блага на које наилази док чита дело, јер он чита автоматски и често занемарује лексичку страну књижевног текста. У току читања ученик, па и било који читалац, активира свој речник, наилази на многе речи које никада не употребљава, али у том тренутку зна њихова значења да би те речи одмах потом пале у заборав. Активним и истраживачким читањем ученик памти многе речи и оне постају део његове свакодневне употребе језика.

Речник писања свакако је сиромашнији од речника читања, а богатији од речника свакодневног говора или говорног речника. У току писања, подстакнут потребом за писањем, ученик активира свој речник, присећа се многих речи и израза које никада не користи у свакодневном говору и користи се стилским поступцима специфичним само за писање, тј. за стилску употребу лексике. Речник говора треба уздићи, колико је то могуће, до речника писања, односно до речника читања.

Тајна сваког књижевног дела, пре свега, тајна је језика. У језику дела одирава се све и зато тај језик треба разоткрити да би се сазнalo како функционише књижевни текст као уметност. Читајући књижевно дело ученик обогаћује свој језик, обогаћује га лексички, синтаксички и значењски. Усмеравајући пажњу ученика на пишчев језик, чинимо да он тај језик открива и усваја. Стваралачки чин читања књижевног текста чин је богаћења језика ученика и зато му треба прићи методички адекватно и организовано.